

Верховний
Суд

Спадкування за законом у практиці Верховного Суду

Ольга СТУПАК

суддя Великої Палати Верховного Суду

Постанова ВС від 14 грудня 2023 року у справі № 199/1204/21 (підстави спадкування за законом)

У разі відсутності заповіту, визнання його недійсним, неприйняття спадщини або відмови від її прийняття спадкоємцями за заповітом, а також у разі неохоплення заповітом усієї спадщини право на спадкування за законом одержують особи, визначені у статтях 1261-1265 цього Кодексу (частина друга статті 1223 ЦК України).

Позитивні юридичні факти, тобто ті, які повинні існувати на час відкриття спадщини і можуть зумовлювати, за передбачених в ЦК умов, виникнення права на спадкування за законом. Аналіз положень глави 86 ЦК України дозволяє стверджувати, що для спадкування за законом мають існувати чітко визначені юридичні факти, що підтверджують наявність: родинних відносин (певний ступінь споріднення зі спадкодавцем); квазіродинних відносин (усиновлення спадкоємця чи спадкодавця); сімейних відносин (шлюб зі спадкодавцем; проживання зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як 5 років до часу відкриття спадщини); відносин із утримання (перебування на утриманні спадкодавця спадкоємцем не менш як 5 років до часу відкриття спадщини).

Постанова ВП ВС від 26 червня 2024 року у справі № 686/5757/23 (І частина) (черговість спадкування та необізнаність спадкоємця за законом про заповіт)

Згідно зі статтею 1258 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) спадкоємці за законом одержують право на спадкування по чергово. Кожна наступна черга спадкоємців за законом одержує право на спадкування у разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття, крім випадків, встановлених статтею 1259 цього Кодексу (зміна черговості).

Після закінчення строку, передбаченого ЦК України для подання заяви про прийняття спадщини, право спадкоємця на прийняття / відмову від прийняття спадщини є реалізованим, а його результат не підлягає зміні у зв'язку з обставинами, які залежали від самого спадкоємця, до яких, зокрема, входить пасивна поведінка спадкоємця, який усвідомлює чи повинен усвідомлювати (на підставі своєї спорідненості із спадкодавцем та відсутністю спадкоємців попередньої черги, закликаних до спадкування) наявність у нього права на спадкування.

Спадкоємець за законом, який бажає прийняти спадщину, але на час відкриття спадщини не проживав постійно із спадкодавцем, має подати до нотаріальної контори заяву про прийняття спадщини у встановлений шестимісячний строк з часу відкриття спадщини. Необізнаність про наявність заповіту може вважатися поважною причиною пропуску строку для прийняття спадщини тільки для осіб, які не є спадкоємцями за законом першої черги або кожної наступної черги спадкоємців за законом, у разі їх обізнаності про відсутність спадкоємців попередньої черги, які набували право на спадкування за законом.

Постанова Верховного Суду від 05 червня 2019 року у справі № 761/18093/15

(спадкування нащадками усиновленого)

В основі спадкування за законом знаходиться принцип черговості, який полягає у встановленні пріоритету прав одних спадкоємців за законом перед іншими. Кожна черга – це визначене коло осіб, з урахуванням ступеня їх близькості спадкодавцеві, яке встановлене законом на підставі припущення про те, що спадкодавець залишив би своє майно найближчим родичам, членам сім'ї, утриманцям і (або) іншим родичам до шостого ступеня споріднення.

Тлумачення частини першої статті 1260 ЦК України свідчить, що у разі спадкування за законом усиновлений та його нащадки, з одного боку, та усиновлювач і його родичі – з другого, прирівнюються до родичів за походженням, а тому вони спадкують один після одного.

Згідно з частиною п'ятою статті 1268 ЦК України незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини.

Позивачка є спадкоємцем другої черги за законом, яка звернулася до нотаріальної контори із заявою про прийняття спадщини, протягом строку, встановленого статтею 1270 ЦК України, не відмовлялася від спадщини, а отже, вона вважається такою, що прийняла спадщину. Верховний Суд погодився з висновками судів першої та апеляційної інстанцій про задоволення позову та визнання за позивачкою право власності на земельну ділянку, оскільки вона протягом встановленого законом строку прийняла спадщину, але отримала відмову у видачі свідоцтва про право на спадщину.

Постанова Верховного Суду від 26 червня 2024 року у справі № 489/8011/18

(зміна черговості спадкування)

За приписами частини другої статті 1259 ЦК України фізична особа, яка є спадкоємцем за законом наступних черг, може за рішенням суду одержати право на спадкування разом із спадкоємцями тієї черги, яка має право на спадкування, за умови, що вона протягом тривалого часу опікувалася, матеріально забезпечувала, надавала іншу допомогу спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані.

Судовий порядок зміни черговості застосовується на підставі задоволення позову спадкоємця наступних черг до спадкоємців тієї черги, які безпосередньо закликаються до спадкування. Право на пред'явлення позову про зміну черговості спадкування мають лише спадкоємці за законом.

Підставами для задоволення позову щодо зміни черговості одержання спадкоємцями за законом права на спадкування є сукупність наступних юридичних фактів, встановлених у судовому порядку: 1) здійснення опіки над спадкоємцем, тобто надання йому нематеріальних послуг (спілкування, поради та консультації, поздоровлення зі святами, тощо); 2) матеріальне забезпечення спадкодавця; 3) надання будь-якої іншої допомоги спадкодавцеві, тобто такої допомоги, яка має матеріалізоване вираження - прибирання приміщення, приготування їжі, ремонт квартири; 4) тривалий час здійснення дій, визначених у пунктах 1-3; 5) безпорадний стан спадкодавця, тобто такий стан, під час якого особа неспроможна самотійно забезпечувати свої потреби, викликаний похилим віком, тяжкою хворобою або каліцтвом.

Для задоволення позову щодо зміни черговості одержання спадкоємцями за законом права на спадкування необхідна наявність всіх п'яти зазначених вище обставин.

Постанова Верховного Суду від 08 травня 2024 року у справі № 216/5984/21

(належності до спадкоємців четвертої черги)

При вирішенні спору про право на спадщину осіб, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менше як п'ять років до часу відкриття спадщини (четверта черга спадкоємців за законом), судам необхідно враховувати правила частини другої статті 3 СК України про те, що сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства.

Постанова Верховного Суду від 4 лютого 2024 року у справі № 404/7153/20

(належності до спадкоємців п'ятої черги)

У п'яту чергу спадкують наступні родичі спадкодавця: онуки (другий ступінь споріднення); правнуки, прабаба, прадід, племінники (третій ступінь споріднення); двоюрідні брати та сестри, двоюрідні онуки; двоюрідні діди та бабки, двоюрідні брати та сестри (четвертий ступінь споріднення); двоюрідні правнуки, двоюрідні прадіди та прабабки, двоюрідні племінники, двоюрідні дядьки та тітки, троюрідні брати та сестри (п'ятий ступінь споріднення); троюрідні правнуки, троюрідні прадіди та прабабки, троюрідні племінники, троюрідні дядьки та тітки, чотириюрідні брати та сестри (шостий ступінь споріднення).

Постанова Верховного Суду від 9 червня 2024 року у справі № 343/2085/21

(доведення факту належності до спадкоємців четвертої черги не є безумовною підставою для зміни черговості)

Системне тлумачення положень статей 1258, 1259 та інших положень книги 6 ЦК України дає змогу стверджувати про необхідність розмежовувати такі правові конструкції, як «одержання права на спадкування наступною чергою» (частина друга статті 1258 ЦК України) та **«зміна суб'єктного складу осіб, які набувають право на спадкування за законом»**. «Одержання права на спадкування наступною чергою» (частина друга статті 1258 ЦК України) стосується другої-п'ятої черг і пов'язується із такими юридичними фактами, як відсутність спадкоємців попередньої черги; усунення спадкоємців попередньої черги від права на спадкування; неприйняття спадкоємцями попередньої черги спадщини; відмова від прийняття спадщини.

На «зміну суб'єктного складу осіб, які набувають право на спадкування за законом» в межах певної черги впливають такі юридичні факти, як зміна черговості на підставі договору або рішення суду (стаття 1259 ЦК України); застосування правил про право представлення (стаття 1266 ЦК України); відмова спадкоємця від прийняття спадщини на користь іншого спадкоємця за законом (частина друга статті 1274 ЦК України); спадкова трансмісія (стаття 1276 ЦК України); збереження правового зв'язку при усиновленні (частина третя статті 1260 ЦК України). Зміна суб'єктного складу осіб, які набувають право на спадкування за законом стосується першої-п'ятої черги.

Суд першої інстанції, з висновками якого погодився й апеляційний суд, правомірно зазначивши, що позивачка не надала до суду передбачених статтями 77, 78 ЦПК України належних та допустимих доказів того, що за життя ОСОБА_5 через похилий вік чи тяжку хворобу або каліцтво, перебував у безпорадному стані, зробив правильний висновок про відсутність підстав для зміни черговості у спадкуванні ОСОБА_1, як спадкоємиці четвертої черги за законом після смерті ОСОБА_5 та надання їй права на спадкування нарівні зі спадкоємцями другої черги, які своєчасно звернулися із заявою про прийняття спадщини.

Постанова КЦС ВС від 18 вересня 2023 року у справі № 582/18/21 (I частина)

(щодо обчислення п'ятирічного строку при спадкуванні у четверту чергу з урахуванням дії актів цивільного законодавства в часі)

ОСОБА_1 звернувся до суду з позовом до ОСОБА_2 про встановлення факту проживання однією сім'єю зі спадкодавцем на час відкриття спадщини та визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину за законом.

Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін постановою апеляційного суду, позов ОСОБА_1 задоволено. Верховний Суд погодився з висновками судів попередніх інстанцій та залишив без задоволення касаційну скаргу.

Статтею 1264 ЦК України передбачено, що у четверту чергу право на спадкування за законом мають особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини.

ЦК України застосовується до цивільних відносин, що виникли після набрання ним чинності. Щодо цивільних відносин, які виникли до набрання чинності ЦК України, положення цього Кодексу застосовуються до тих прав і обов'язків, що виникли або продовжують існувати після набрання ним чинності (пункт 4 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України).

Правила Книги Шостої ЦК України **застосовуються також до спадщини, яка відкрилася, але не була прийнята ніким із спадкоємців** до набрання чинності цим Кодексом (абзац 1 пункту 5 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України).

Постанова КЦС ВС від 18 вересня 2023 року у справі № 582/18/21 (II частина)

(щодо обчислення п'ятирічного строку при спадкуванні у четверту чергу з урахуванням дії актів цивільного законодавства в часі

Відповідно до статті 5 ЦК України акти цивільного законодавства регулюють відносини, які виникли з дня набрання ними чинності. Акт цивільного законодавства не має зворотної дії у часі, крім випадків, коли він пом'якшує або скасовує цивільну відповідальність особи. Якщо цивільні відносини виникли раніше і регулювалися актом цивільного законодавства, який втратив чинність, новий акт цивільного законодавства застосовується до прав та обов'язків, що виникли з моменту набрання ним чинності.

Тлумачення статті 5, пункту 4 та абзацу першого пункту 5 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України дає підстави для висновку, що за загальним правилом, дія актів цивільного законодавства в часі має футороспективний характер, тобто спрямована на майбутнє. У зв'язку з чим акти цивільного законодавства регулюють відносини, які виникли з дня набрання ними чинності; із загального правила про застосування актів цивільного законодавства до спадкових відносин, що виникають з моменту відкриття спадщини, абзацом першим пункту 5 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України передбачається виняток і допускається застосування ЦК України до спадщини, яка відкрилася, але не була прийнята ніким із спадкоємців до набрання ним чинності. Відповідно, п'ятирічний строк, передбачений статтею 1264 ЦК України, повинен виповнитися на момент відкриття спадщини і його необхідно обчислювати з урахуванням часу спільного проживання зі спадкодавцем однією сім'єю, у тому числі до набрання чинності цим Кодексом.

Постанова Верховного Суду від 06 червня 2024 року у справі № 290/260/22

(право на оспорення свідоцтва про право на спадщину)

Відповідно до частини першої статті 1296 ЦК України спадкоємець, який прийняв спадщину, може одержати свідоцтво про право на спадщину. Разом з тим, незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини (частина п'ята статті 1268 ЦК України).

Частиною першою статті 1297 ЦК України передбачено, що спадкоємець, який прийняв спадщину, у складі якої є нерухоме майно, зобов'язаний звернутися до нотаріуса за видачею йому свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно. Проте відсутність свідоцтва про право на спадщину не позбавляє спадкоємця права на спадщину (частина третя статті 1296 ЦК України).

Системний аналіз зазначених норм права свідчить про те, що спадкоємець, який у встановленому законом порядку прийняв спадщину, є її власником з часу її відкриття, а документом для підтвердження права власності на спадкове майно є свідоцтво на спадщину, отримане в установленому законодавством порядку.

Оспорювати свідоцтво про право на спадщину може особа, яка має право на спадщину (стаття 1301 ЦК України), а витребувати спадкове майно вправі спадкоємець (тобто особа, статус спадкоємця якого підтверджений), що прийняв спадщину (статті 1296, 1298 ЦК України).

Постанова Верховного Суду від 02 червня 2021 року у справі № 155/1584/18

(умови спадкової трансмісії)

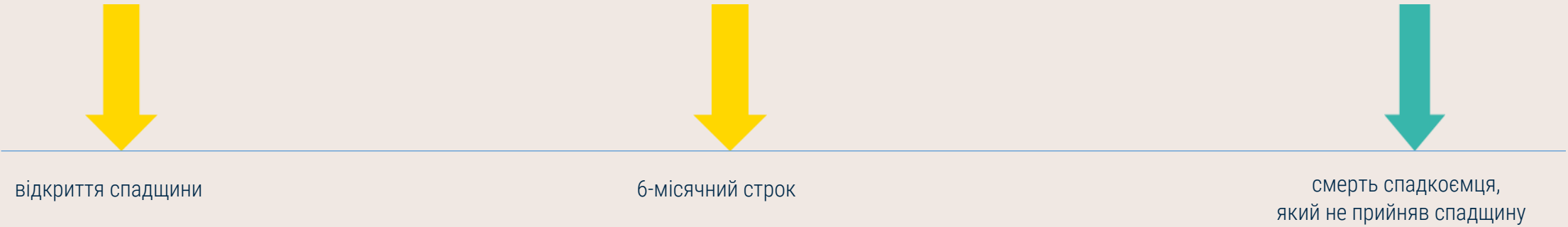
Право на прийняття спадщини в порядку спадкової трансмісії може бути здійснене у строк, який не сплив на момент смерті спадкодавця. Тобто смерть спадкоємця, який би мав право на спадщину, має наступити в межах шестимісячного строку з дня відкриття спадщини після смерті першого спадкодавця. Право на прийняття спадщини за спадковою трансмісією переходить до спадкоємців цієї особи у межах строків для прийняття спадщини.

Оскільки батько позивача не прийняв спадщину і помер через 10 років після смерті діда позивача, тобто після спливу строку, встановленого для прийняття спадщини, спадкова трансмісія не застосовується.

Верховний Суд погодився з висновками судів першої та апеляційної інстанцій про відмову у задоволенні вимог щодо визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини, оскільки статтю 1276 ЦК України передбачено перехід права на прийняття спадщини спадкоємця, який не встиг її прийняти внаслідок смерті в межах строку для прийняття спадщини, а не перехід права на подання позову про визначення додаткового строку для прийняття спадщини.

ПЕРЕХІД ПРАВА НА СПАДКУВАННЯ НЕ ВІДБУВАЄТЬСЯ

ВІДБУВАЄТЬСЯ ПЕРЕХІД ПРАВА НА СПАДКУВАННЯ (СПАДКОВА ТРАНСМІСІЯ)

Постанова Верховного Суду від 01 вересня 2021 року у справі № 720/2683/19

(дві спадщини)

Спадкова трансмісія є особливим порядком здійснення права на спадкування. У разі переходу права на прийняття спадщини в порядку спадкової трансмісії застосовуються як загальні правила, що регламентують способи (необхідність вчинення трансміссарам дій, що свідчать при прийнятті спадщини за статтею 1269 ЦК України, недопущення прийняття спадщини з умовою чи застереженням відповідно до частини другої статті 1268 ЦК України), строки прийняття та відмови від спадщини, так і спеціальні норми переходу права на прийняття спадщини до трансміссара. Право на прийняття спадщини у цьому випадку здійснюється на загальних підставах протягом строку, що залишився. Якщо строк, що залишився, менший як три місяці, він подовжується до трьох місяців (стаття 1276 ЦК України). Такий же порядок передбачений пунктами 3.25, 3.26 глави 10

«Видача свідоцтв про право на спадщину» Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року № 296/5 з відповідними змінами.

Право трансмісара на прийняття спадщини в порядку трансмісії та право на прийняття спадщини, що відкрилася після смерті трансмітента є самостійними суб'єктивними цивільними правами, то спадкоємець має вчинити самостійні юридичні дії, які засвідчували б його волевиявлення, спрямоване на прийняття спадщини після смерті першого спадкодавця (в порядку спадкової трансмісії), так і після смерті трансмітента (спадкоємця за заповітом або за законом, який помер після відкриття спадщини після смерті першого спадкодавця і не встиг її прийняти), зокрема подати дві окремі заяви про прийняття кожної із спадщин або в одній заяві зазначити про прийняття обох спадщин.

Верховний Суд у цій справі вирішуючи спір в частині визначення позивачці додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини дійшов висновку про скасування рішення судів першої та апеляційної інстанцій і ухвалення нового рішення про відмову у задоволенні позову, оскільки позивачка не вчинила самостійних юридичних дій, які засвідчували її волевиявлення, що спрямоване на прийняття спадщини в порядку спадкової трансмісії після смерті першого спадкодавця, то підстав для поновлення пропущеного строку на прийняття спадщини в порядку спадкової трансмісії немає.

Постанова Верховного Суду від 28 лютого 2024 року у справі № 495/6360/19 (частина I)

(спадкування в порядку спадкової трансмісії)

Відповідно до статті 1276 ЦК України, якщо спадкоємець за заповітом або за законом помер після відкриття спадщини і не встиг її прийняти, право на прийняття належної йому частки спадщини, крім права на прийняття обов'язкової частки у спадщині, переходить до його спадкоємців (спадкова трансмісія). Право на прийняття спадщини у цьому випадку здійснюється на загальних підставах протягом строку, що залишився. Якщо строк, що залишився, менший як три місяці, він подовжується до трьох місяців.

Таким чином, спадкова трансмісія – це перехід права на прийняття спадщини від померлого спадкоємця за заповітом або за законом, який не встиг реалізувати це право внаслідок своєї смерті (трансмiтент), до його спадкоємців (трансмiсар), тобто перехід права, а не виникнення права на спадкування після смерті першого спадкодавця.

Об'єктом спадкової трансмісії є суб'єктивне цивільне право на прийняття спадщини, що не було реалізоване спадкоємцем у зв'язку з його смертю.

До трансмісара переходить лише можливість прийняття спадщини або відмовитися від її прийняття, якою особа може скористатися, а не безпосередньо спадкове майно. Перехід же спадкового майна є наслідком реалізації права на прийняття спадщини, що відкрилася після смерті першого спадкодавця. Не належить до об'єкта спадкової трансмісії право на прийняття спадщини, що відкрилася внаслідок смерті трансмітента, адже це є самостійним суб'єктивним правом, відмінним від права на прийняття спадщини після смерті першого спадкодавця. У разі застосування механізму спадкової трансмісії мають місце дві спадщини, що відкрилися: 1) після смерті спадкодавця та 2) після смерті трансмітента.

Трансмiсар має право на прийняття спадщини в порядку трансмісії та спадщини, що відкрилася після трансмітента. Це два самостійних суб'єктивних цивільних права, які можуть бути реалізовані незалежно одне від одного. Спадкоємці трансмітента можуть прийняти спадщину в порядку спадкової трансмісії і відмовитися від прийняття спадщини або, навпаки, можуть прийняти спадщину після смерті трансмітента і відмовитися від прийняття спадщини, що відкрилася у зв'язку зі смертю першого спадкодавця. Дії трансмісарів у цих двох самостійних правовідносинах незалежні та мають різні правові наслідки.

Постанова Верховного Суду від 28 лютого 2024 року у справі № 495/6360/19 (частина II)

(спадкування в порядку спадкової трансмісії)

Таким чином, перехід права на прийняття спадщини відповідно до статті 1276 ЦК України не є компонентом спадщини, що відкрилася після смерті трансмітента. Трансмисар, здійснюючи право на прийняття спадщини, набуває спадкової маси не від трансмітента, який так і не встиг її прийняти, а від першого спадкодавця. Утім до трансмісара переходить право не лише прийняти спадщину, а й відмовитися від її прийняття, адже спадкоємець завжди має варіантність поведінки - він не зобов'язаний набувати тих прав і обов'язків, що мав за життя спадкодавця та які не припинилися внаслідок його смерті.

Застосування механізму спадкової трансмісії як юридичної фікції (закон виходить з того, що оскільки спадкоємець мав право прийняти спадщину, але не встиг цього зробити внаслідок смерті, то він нібито спадщину прийняв) можливе за наявності послідовної сукупності таких умов-фактів (юридичний склад):

- 1) смерть спадкодавця;
- 2) закликання до спадкування спадкоємця-трансмітента;
- 3) смерть спадкоємця-трансмітента після смерті спадкодавця, але до спливу строку на прийняття спадщини (смерть трансмітента має настати протягом шести місяців з дня, наступного після смерті спадкодавця);
- 4) право на прийняття спадщини або відмова від її прийняття після смерті спадкодавця не було здійснене трансмітентом;
- 5) трансмітент має спадкоємця (трансмісара), який закликається до спадкування після смерті трансмітента;
- 6) трансмісар в установленій законом строк реалізував право на прийняття спадщини, що відкрилася після смерті першого спадкодавця.

Постанова Верховного Суду від 19 червня 2024 року у справі № 569/10030/22

(порядок прийняття спадщини в порядку спадкової трансмісії)

Подання заяви про прийняття спадщини є дією, яку повинен вчинити спадкоємець, який бажає прийняти спадщину тоді, коли такий спадкоємець не проживав на час відкриття спадщини постійно із спадкодавцем.

ОСОБА_1 звертався до приватного нотаріуса із заявою про видачу свідоцтва про право на спадщину відповідно до статті 1276 ЦК України - в порядку спадкової трансмісії, проте із заявою про видачу свідоцтва в порядку спадкування за своїм батьком ОСОБА_4, як таким, що прийняв спадщину після смерті своєї матері ОСОБА_3, він не звертався до нотаріуса.

У рішенні Рівненського міського суду Рівненської області від 25 лютого 2021 року у справі № 569/17719/20 зазначено, що «ОСОБА_4 помер після відкриття спадщини своєї матері ОСОБА_3 і не встиг її прийняти. На час відкриття спадщини він постійно з ОСОБА_3 не проживав, протилежного суду не доведено».

Тож, доводи ОСОБА_1 про те, що його батько ОСОБА_4 проживав разом зі своєю матір'ю ОСОБА_3 і, таким чином, прийняв спадщину, є безпідставними, оскільки не спростовують обставин, які встановлені рішенням Рівненського міського суду Рівненської області від 25 лютого 2021 року у справі № 569/17719/20, яке має преюдиційне значення для цієї справи.

Верховний Суд в цій справі дійшов висновку, що проживання спадкодавця і спадкоємця в різних будинках за різними поштовими адресами, навіть якщо ці будинки мають спільне подвір'я, не є спільним проживанням.

Постанова Верховного Суду від 29 листопада 2023 року у справі № 372/2466/21

(в порядку спадкової трансмісії право на обов'язкову частку не переходить)

У цій справі Верховний Суд, встановивши, що на час відкриття спадщини після смерті ОСОБА_5 його син – ОСОБА_6, спадкоємець за законом першої черги, який мав право на обов'язкову частку у спадщині, був живий, але помер після відкриття спадщини і не встиг її прийняти, дійшов висновку про те, що неповнолітня донька ОСОБА_6 – ОСОБА_2 не має право на спадкування за правом представлення після діда – ОСОБА_5, оскільки право на прийняття обов'язкової частки у спадщині у порядку спадкової трансмісії до спадкоємців не переходить.

Постанова Верховного Суду від 30 квітня 2024 року у справі № 154/3846/20

(спадкування за правом представлення)

Частиною першою статті 1266 ЦК України передбачено, що внуки, правнуки спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім матері, батькові, бабі, дідові, якби вони були живими на час відкриття спадщини.

Спадкуванням за правом представлення - це такий порядок набуття права на спадкування за законом при якому спадкоємці п'ятої черги включаються до складу першої, другої чи третьої черги замість спадкоємця внаслідок того, що він помер до відкриття спадщини. По своїй суті спадкування за правом представлення - це специфічний порядок набуття права на спадкування за законом, і він не є окремою підставою або видом спадкування. У такому разі суб'єктами спадкування за правом представлення будуть певні спадкоємці за законом. Спадкування за правом представлення надає можливість спадкоємцям п'ятої черги за законом переміститися у вищу чергу (першу, другу або третю чергу).

Тобто під спадкуванням за правом представлення розуміється особливий порядок закликання до спадкування спадкоємців за законом (та деяких інших осіб), коли одна особа у випадку смерті іншої особи, яка є спадкоємцем за законом, до відкриття спадщини нібито заступає її місце і набуває право спадкування тієї частки у спадковому майні, яку отримав би померлий спадкоємець, якби він був живий на момент відкриття спадщини.

При спадкуванні по прямій низхідній лінії право представлення діє без обмеження ступенів, це означає, що у разі смерті до відкриття спадщини дітей спадкодавця, право на спадкування переходить до їхніх дітей (онуків спадкодавця), у разі смерті до відкриття спадщини онуків спадкодавця, право на спадкування отримують їхні діти (правнуки спадкодавця) тощо.

Постанова Верховного Суду від 01 липня 2024 року у справі № 461/7330/15-ц

(спадкоємці за правом представлення приймають спадщину в загальному порядку)

У цій справі, звертаючись до суду з позовом, ОСОБА_1, зокрема, вказувала, що вона є двоюрідною сестрою ОСОБА_5, тому має право на спадкування спірного майна за правом представлення, оскільки проживала разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини (02 липня 2006 року), а мати позивача (тітка спадкодавця) померла до відкриття вказаної спадщини.

Спадкування за правом представлення – це спадкування за законом, яке передбачає появу в певних спадкоємців права на спадкування за умови смерті до відкриття спадщини того з їхніх родичів, хто був би спадкоємцем. Тож, його власні спадкоємці ніби представляють у спадкових відносинах особу, яка б одержала права на спадкування, якби була живою на час відкриття спадщини.

Відповідно до частини першої статті 1272 ЦК України, якщо спадкоємець протягом строку, встановленого статтею 1270 ЦК України, не подав заяву про прийняття спадщини, він вважається таким, що не прийняв її.

За змістом норм статей 1268, 1269 ЦК України, факт прийняття спадщини тісно пов'язується з постійним проживанням разом із спадкоємцем на час відкриття спадщини, проте чинне законодавство не передбачає можливості окремо встановити факт прийняття спадщини без встановлення факту постійного проживання зі спадкодавцем на час відкриття спадщини.

Верховним Судом встановлено, що позивачка не надала доказів будь-яких дій щодо реалізації спадкових прав після смерті ОСОБА_5, зокрема, ОСОБА_1 не зверталася із заявою про прийняття спадщини і не зверталася із позовом про визначення додаткового строку на прийняття спадщини після отримання відповіді від приватного нотаріуса від 19 березня 2015 року, тому рішення судів попередніх інстанцій про відмову у задоволенні позову залишено без змін.

Постанова Верховного Суду від 29 травня 2024 року у справі № 206/851/23 (частина I)

(спадкування за правом представлення)

Частиною четвертою статті 1266 ЦК України передбачено, що двоюрідні брати та сестри спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім матері, батькові (тітці, дядькові спадкодавця), якби вони були живими на час відкриття спадщини (спадкування за правом представлення).

У цій справі ОСОБА_1 у позовній заяві зазначав, що він є двоюрідним братом спадкодавця ОСОБА_4, який помер ІНФОРМАЦІЯ_1, та спадкоємцем третьої черги за правом представлення. Причиною його звернення до суду стала відмова нотаріуса у видачі свідоцтва про право на спадщину через відсутність документів, які підтверджують родинні відносини між ОСОБА_5 (батьком позивача) і ОСОБА_6 (батьком спадкодавця).

Верховний Суд виснував, що встановлення факту родинних відносин між ОСОБА_1 і ОСОБА_4 як двоюрідними братами має юридичне значення, бо від цього залежить виникнення спадкових прав у позивача, підтвердження такого факту є передумовою реалізації спадкових прав позивача щодо оспорення свідоцтва про право на спадщину іншого спадкоємця, витребування спадкового майна, тощо.

Однак, Верховний Суд не погодився з висновками апеляційного суду про необхідність окремого рішення про встановлення факту родинних відносин або заявлення вимоги про встановлення факту родинних відносин із спадкодавцем у цій справі. Виникнення у ОСОБА_1 спадкових прав на майно ОСОБА_4 залежить від встановлення факту кровного споріднення між позивачем і спадкодавцем, що ускладнено внаслідок неповноти (розбіжностей) в актових записах про народження ОСОБА_5 (батька позивача) і ОСОБА_6 (батька спадкодавця).

Постанова Верховного Суду від 29 травня 2024 року у справі № 206/851/23 (частина II)

(спадкування за правом представлення)

Про наявність родинного зв'язку із спадкодавцем позивач зазначає у підставах заявленого позову та саме такими обставинами підтверджує своє право оспорювати свідоцтво про право на спадщину іншого спадкоємця, витребувати нерухоме майно із чужого незаконного володіння та просить визнати право власності на спадок за собою.

Отже, встановлення факту родинних відносин ОСОБА_1 із спадкодавцем є передусім питаннями доведення обставин, що входять до предмета доказування в справі, які суд вирішує в мотивувальній частині свого рішення, а зазначення в резолютивній частині судового рішення про таке встановлення не є необхідним.

Заявлені позивачем вимоги про визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину, визнання права власності, витребування нерухомого майна із чужого незаконного володіння залежать від встановлення факту родинних відносин ОСОБА_1 із ОСОБА_4 у мотивувальній частині судового рішення, проте не потребують від позивача заявлення такої вимоги окремо, що апеляційний суд не врахував під час вирішення справи.

Постанова Верховного Суду від 19 травня 2021 року у справі № 937/10434/19

(застосування ч. 3 статті 1268 ЦК України)

Згідно з частиною першою статті 1269 ЦК України спадкоємець, який бажає прийняти спадщину, але на час відкриття спадщини не проживав постійно із спадкодавцем, має подати нотаріусу або в сільських населених пунктах - уповноваженій на це посадовій особі відповідного органу місцевого самоврядування заяву про прийняття спадщини. Даною статтею унормовано, що у випадку, коли особа постійно не проживає із спадкодавцем, єдиним виявом бажання прийняти спадщину є подана нотаріусу заява.

Відповідно до частини першої статті 1272 ЦК України якщо спадкоємець протягом строку, встановленого статтею 1270 ЦК України, не подав заяву про прийняття спадщини, він вважається таким, що не прийняв її.

Верховний Суд у цій справі погодився з висновками апеляційного суду про відмову у задоволенні позову, оскільки позивач у спірній квартирі був зареєстрований, проте не проживав з 1997 року, у тому числі й на час відкриття спадщини після смерті своєї матері, що підтверджено належними доказами, а сама по собі реєстрація місця проживання разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини не може свідчити відповідно до частини третьої статті 1268 ЦК України про своєчасність прийняття спадщини, тому позивач, як спадкоємець не прийняв своєчасно спадщину, що відкрилась після смерті своєї матері, та відповідно не набув права на спадкове майно.

Постанова КЦС ВС від 26 квітня 2023 у справі № 204/1052/20

(відсутності реєстрації місця проживання спадкоємця за місцем проживання спадкодавця при прийнятті спадщини)

Під постійним місцем проживанням спадкоємця із спадкодавцем розуміється як факт безпосереднього проживання спадкоємця із спадкодавцем на момент його смерті, так і факт наявності у спадкоємця, на момент смерті спадкодавця, зареєстрованого у передбаченому законом порядку права на постійне проживання з останнім за однією адресою.

Частина третя статті 1268 ЦК України **вимагає наявності фактичного проживання спадкоємця разом із спадкодавцем** на час відкриття спадщини, а не саму реєстрацію місця проживання за адресою спадкодавця, що можуть бути відмінними один від одного.

Відсутність реєстрації місця проживання спадкоємця за місцем проживання спадкодавця не може бути доказом того, що він не проживав зі спадкодавцем, оскільки сама по собі відсутність такої реєстрації згідно зі статтею 2 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» не є абсолютним підтвердженням обставин про те, що спадкоємець не проживав зі спадкодавцем на час відкриття спадщини, якщо обставини, встановлені частиною третьою статті 1268 ЦК України, підтверджуються іншими належними і допустимими доказами, які були надані позивачем, та оцінені судом.

Постанова ВС від 25 січня 2023 року у справі № 676/47/21

(строки прийняття спадщини під час дії воєнного стану)

Основним актом цивільного законодавства України є Цивільний кодекс України. Актами цивільного законодавства є також інші закони України, які приймаються відповідно до Конституції України та цього Кодексу (далі - закон). Актами цивільного законодавства України є також постанови Кабінету Міністрів України. Якщо постанова Кабінету Міністрів України суперечить положенням цього Кодексу або іншому закону, застосовуються відповідні положення цього Кодексу або іншого закону (частина четверта статті 4 ЦК України).

Правила щодо строку на прийняття спадщини (початок перебігу, наслідки спливу) регулюються Цивільним кодексом України, який прийнятий Верховною Радою України і є основним актом цивільного законодавства України.

Строк на прийняття спадщини по своїй сутності є присічним (статті 1270, 1272 ЦК), оскільки його сплив призводить до того, що спадкоємець вважається таким, який не прийняв спадщину. Тобто сплив строку «присікає» право на прийняття спадщини. Проте в законі, вочевидь з урахуванням сутності права на прийняття спадщини як майнового, передбачена можливість: за згодою самих спадкоємців, що прийняли спадщину, подати заяву про прийняття спадщини (частина друга статті 1272 ЦК України); для спадкоємця звернутися з позовною вимогою та за наявності поважної причини суд визначає додатковий строк на прийняття спадщини (частина третя статті 1272 ЦК України); законодавець як у статті 1270 ЦК України, так і в інших нормах ЦК України, не передбачає допустимості існування такої конструкції як «зупинення перебігу строку на прийняття спадщини» та можливості в постанові Кабінету Міністрів України визначати інші правила щодо строку на прийняття спадщини

Постанова Верховного Суду від 20 березня 2024 року у справі № 545/1231/23

(щодо додаткового строку)

Така обставина, як проживання спадкоємця в зоні яка не перебувала під окупацією, однак на території якої відбувались активні бойові дії є достатньою підставою визначення спадкоємцю додаткового строку для прийняття спадщини.

Постанова Верховного Суду від 21 червня 2023 року у справі № 175/1404/19

(визначення додаткового строку)

Факт відкриття спадкової справи нотаріусом за заявою, поданою з порушенням строку, не може свідчити про прийняття особою спадщини, оскільки повноваження щодо поновлення строку (визначення додаткового строку) для прийняття спадщини надані виключно суду.

Законодавець як у статті 1270 ЦК України, так і в інших нормах ЦК України не передбачає допустимості існування такої конструкції, як «зупинення перебігу строку для прийняття спадщини» та можливості в постанові Кабінету Міністрів України визначати інші правила щодо тривалості строку для прийняття спадщини.

Постанова Верховного Суду від 7 грудня 2023 року у справі № 548/2415/21

(поважність причин)

Вирішуючи питання поважності причин пропущення шестимісячного строку, визначеного статтею 1270 ЦК України, для прийняття спадщини, суд має враховувати, що такі причини визначаються індивідуально в кожному конкретному випадку з огляду на обставини кожної справи.

Постанова Верховного Суду від 16 серпня 2023 року у справі № 758/13293/18

(поважність причин)

Такі обставини, як тяжкий стресовий стан, спричинений втратою матері у 18-річному віці, необхідність отримання свідоцтва про смерть спадкодавця з апостилом та незначний проміжок пропуску строку для подання заяви про прийняття спадщини (менше двох місяців), є достатніми правовими підставами для визначення спадкоємцю додаткового строку для прийняття спадщини.

Постанова Верховного Суду від 20 вересня 2023 року у справі № 638/16540/20

(поважність причин)

Необізнаність позивача про смерть батька, проживання в іноземній державі протягом тривалого часу не є поважними причинами пропуску строку подання заяви про прийняття спадщини в розумінні закону.

Верховний
Суд

Дякую за увагу!